

SPOREN VAN HERINNERING

nr.25
September
2017

BELGIQUE - BELGIË
PP
BRUSSEL X
1/9464

PEDAGOGIE EN GESCHIEDENISOVERDRACHT

EEN UITGAVE VAN
VZW AUSCHWITZ IN GEDACHTENIS

| DRIEMAANDELIJKS NR 25 | JULI - AUGUSTUS - SEPTEMBER 2017
| AFGIFTEKANTOOR: BRUSSEL X | ERKENNINGNUMMER P 602292

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING

Een voorbereid bezoek aan
het Fort van Breendonk
pag. 2

VOORWOORD

Waarom (en hoe) een herdenkingsplek
als Breendonk bezoeken
pag. 3

UITGEDIPT 1

Het *Auffanglager* Breendonk 1940-1944
pag. 4

UITGEDIPT 2

Breendonk na de Tweede Wereldoorlog
pag. 9

CHRONOLOGIE VAN BREENDONK

pag. 12

PORTFOLIO

pag. 14

AUSCHWITZ

Joden uit Breendonk om Transport IX
naar Auschwitz mogelijk te maken
pag. 16

VRAAGSTUK

Het dagelijkse leven in Breendonk
+ pedagogische fiche
pag. 17

KLASREFLECTIE 1

Onder de onderdanigen
pag. 20

KLASREFLECTIE 2

De Brusselse postbodes van Kamer 7
pag. 22

WIST JE DAT... 1

... één op de twee gevangenen uit
Breendonk de oorlog niet overleeft?
pag. 23

WIST JE DAT... 2

... er 23 verdachten verschijnen voor de
krijgsraad van Mechelen wegens misdrijven
gepleegd in het *SS-Auffanglager*?
+ pedagogische fiche
pag. 24

VARIA

pag. 26 + omslag

Verantwoordelijke uitgever

Henri Goldberg
vzw Auschwitz in Gedachtenis
Wolstraat 17/Bus 50 - 1000 Brussel

Hoe bezoek
je een
hedendaagse
herinneringsplek
met
kinderen?

Muziek onder het Derde Rijk

Thema 2017: “Een verloren jeugd”

Auschwitz VZW AUSCHWITZ IN GEDACHTENIS STELT VOOR

OP 9 NOVEMBER 2017
VAN 14 UUR TOT 20 UUR

“Een verloren jeugd”

MUZIEK ONDER HET DERDE RIJK

DE JANUSZ KORCZAK STICHTING
VERTELT...

BRUNDIBÁR: OPERA VAN DE
VERLOREN KINDEREN

CONFERENTIE OVER KINDEREN, MUZIEK
EN DEPORTATIE

CONCERT: HET KINDERKOOR VAN ŁÓDŹ

ATELIER MARCEL HASTIR
HANDELSSTRAAT 51
1000 BRUSSEL

6 Nationale Loterij

WWW.AUSCHWITZ.BE

toegang is gratis - reserveren is verplicht - georges.boschloos@auschwitz.be

In november 2016 stelde de vzw Auschwitz in Gedachtenis te Brussel een nieuw project voor: de namiddag 'Muziek in de kampen: Erfgoed en herbeleving', gevolgd door een concert.

Tijdens deze namiddag werd de focus gelegd op het artistieke erfgoed van de muziek die de nazikampen overleefd heeft. Er werden audiovisuele getuigenissen getoond van overlevenden over het orkest van Auschwitz, de met een Oscar bekroonde documentaire *The Lady of Number 6* over Alice Herz-Sommer, de pianiste van Theresienstadt en er waren lezingen door Dhr Herman Van Dormael, ere-conservator van het Kasteel van Gaasbeek en door Dhr. Olivier Opdebeeck, directeur van de *Maîtrise de Caen*. De dag werd afgesloten met een concert door Helios Azoulay die er samen met zijn *Ensemble de Musique Incidentale* de muziek uit hun CD *...même à Auschwitz* bracht.

Vzw Auschwitz in Gedachtenis besloot om van dit project een jaarlijks gebeuren te maken en stelt de tweede editie voor op 9 november 2017. Het programma bestaat dit jaar uit een artistieke lezing over Janusz Korczak, gebracht door de actrice Mevr. Mieke Felix, gevolgd door een gefilmde voorstelling van het opera *Brundibár* en een lezing door Dr. Naliwajek-Mazurek over kinderen en muziek tijdens WOII in Polen. We sluiten de dag af met een concert van kinderliedjes in het Jiddisch, gebracht door het 25-koppig kinderkoor uit Łódź, Polen.

9 november 2017

14 u - 20 u

Atelier Marcel Hastir

Handelsstraat 51

1000 Brussel

Info en reservatie:

georges.boschloos@auschwitz.be

SPOREN VAN HERINNERING

PEDAGOGIE EN GESCHIEDENISOVERDRACHT

EEN UITGAVE VAN
VZW AUSCHWITZ IN GEDACHTENIS

EXTRA EDITIE

EEN VOORBEREID BEZOEK AAN HET FORT VAN BREENDONK

'Je ziet niets in Breendonk als je niet weet wat er te zien valt.' Zonder voorbereiding of context schiet een bezoek aan het Fort van Breendonk onvermijdelijk zijn doel voorbij, of wordt het zelfs contraproductief.

Verantwoordelijke uitgever
Henri Goldberg
vzw Auschwitz in Gedachtenis
Wolstraat 17/Bus 50 - 1000 Brussel

Een voorbereid bezoek aan het Fort van Breendonk

↓ De sloot die het fort omringd werd gebruikt door SS'ers om kampgedetineerden te verdrinken.

gen weer de kop opsteken. En draait het net daar niet om? Voorkomen dat ongevormde jeugdige burgers onwetend in dit gevaar trappen?!

Samen met mijn collega Frédéric Crahay, wens ik elk een leerrijk bezoek aan het Fort toe en een vruchtbare voorbereiding. ■

Johan Puffemans
Hoofdredacteur

De pedagogische wegwijzer

Deze speciale editie bestaat uit vier onderdelen:

Onderdeel 1: inleiding van het huidige nummer.

Onderdeel 2: *Uitgediept en Auschwitz:* de algemene geschiedenis van het Fort van Breendonk. Deze rubrieken vormen voor de leerkracht(e) achtergrondinformatie bij het voorbereiden van een toekomstig bezoek aan het Fort van Breendonk.

Onderdeel 3: *Vraagstuk / Wist je dat? / Klasreflectie:* deze rubrieken kunnen gebruikt worden in de klas als opdracht of als huistaak. Deze zijn voorzien van pedagogische toepassingen en kunnen naar de noden van de leerkracht(e) gehanteerd worden alvorens het Fort van Breendonk te bezoeken.

Onderdeel 4: de varia zijn nuttige informatie die de leerkracht(e) praktische ondersteuning geven bij het voorbereiden van een bezoek aan het Fort van Breendonk.

Het pedagogische bulletin *Sporen van Herinnering* heeft als voorname maatschappelijke invulling het verspreiden van de lessen die moeten getrokken worden uit de gruweldaden uit een (relatief kort) verleden. Niet louter de leerkracht vormt hierbij een onbetwistbare schakel maar eveneens de te onzer beschikking staande memorialen en musea, alsook onmiddellijk te benutten didactisch materiaal. Dit laatste dient een kostbare ondersteuning te vormen voor de gemotiveerde leerkracht bij het ondernemen van een klasexcursie.

Als gids beaam ik een goede voorbereiding en raad ik toekomstige groepen (sterk) aan met een

zekere bewuste achtergrond het Fort van Breendonk te bezoeken. Vooral adolescenten die reeds morele ijkpunten bezitten, zullen de begane misdaden – wat indruist tegen hun (hopelijk voor hen) gekende sociaal en maatschappelijk comfort – beter doordringen en toekomstige bewuste(re) burgers van hen maken. De beginnende en ervaringsrijke leerkracht heeft het recht alle hulp in te roepen om zo vlot mogelijk een gerichte klasuitstap te organiseren en dit voornamelijk in tijden waarin alles volgens andere invalshoeken benaderd wordt (moet de kostprijs niet naar omhoog?, kan het openbaar vervoer gebruikt worden?, enz.) en in tijden waarin extreme(re) uitlatin-

In de Urnezaal staan meer dan 3 500 namen van voormalige gedetineerden uit het *Auffanglager* Breendonk op de muren te lezen. ↓

Om te beginnen een kleine provocatie, een parafrase van wat Annette Wieviorka bij een bezoek aan Auschwitz zei: 'Je ziet niets in Breendonk als je niet weet wat er te zien valt.' We benadrukken dat je een bezoek in klasverband goed moet voorbereiden. Zonder voorbereiding of context schiet een bezoek onvermijdelijk zijn doel voorbij, of wordt het zelfs contraproductief. Je moet een minimum aan historische gegevens begrijpen voor je een herdenkingsplek als het *SS-Auffanglager* Breendonk gaat bezoeken. En al passeerden meer dan vierhonderd Joodse gevangenen via het kamp, toch is er geen direct verband met de vernietiging van de Europese Joden (daarover leer je meer in de Dossinkazerne). Het is de moeite waard een korte inleiding te geven op de plek zelf. Daardoor kun je vermijden tijdens het bezoek nog veel historische context te moeten geven die het eigenlijke bezoek vertraagt. Maar zo vermijd je ook dat leerlingen van slag raken door de plek die ze ontdekken, niet goed wetend hoe ze die correct moeten situeren in tijd of ruimte.

Men moet er zich van bewust zijn dat de plek die bezoekers tegenwoordig te zien krijgen niet de oorspronkelijke is, zelfs al is ze dan uitzonderlijk goed bewaard. We zullen ook nooit exact kunnen beleven wat de oud-gevangenen doormaakten. Niemand kan zich ooit voorstellen wat voor doodsangsten de gevangenen uitstonden toen ze voor het eerst naar binnen gingen op de plek die al snel een sinistere reputatie zou krijgen. Niemand kan zich werkelijk voorstellen wat de gevangenen voelden toen ze (bijna) dagelijks te maken kregen met dood, marteling, blind en onmenselijk geweld, terwijl ze wanhoopten of ze het wel zouden overleven. Toch ga je via een bezoek beseffen 'dat het waar was': een aparte, overweldigende en emotionele ervaring. ■

Olivier Van der Wilt
Conservator Fort van Breendonk
Vertaald door **Gorik de Henau**

¹ Gebaseerd op een werk van de 'Task Force for International Cooperation on Holocaust Education'. Raadpleegbaar op https://www.holocaustremembrance.com/sites/default/files/visiting_holocaust-related_sites-1_english.pdf

Waarom (en hoe) een herdenkingsplek als Breendonk bezoeken?

Indien het belang dat wordt aangeboden tijdens een bezoek aan een gedenkoord zoals Breendonk samengevat zou worden, dan zou dit als volgt kunnen verwoord worden:¹

- Het bezoek van een herdenkingsoord biedt een uitzonderlijke leer-aangelegenheid aan die verschilt van een klaservaring. Het aangeboden voordeel om originele objecten te bestuderen stimuleert de betrokkenheid en motiveert het leerproces. Dit creëert een klaar en duidelijke link met het verleden, wat heel moeilijk is te doen in een klas.
- Het herdenkingsoord vormt een unieke sfeer die aanzet tot een wil om te leren en uitzonderlijke emoties oproept.
- De voorbereiding dient duidelijkheid te scheppen dat het oord haar eigen geschiedenis heeft als Memoriaal en dat een bezoek niet enkel leidt tot het bestuderen van het verleden maar eveneens tot herinnering en herdenking leidt.
- Een bezoek aan een gedenkoord dient zich te focussen op de geschiedenis van dit oord. De studenten kunnen het oord nadien gebruiken als historisch bewijs om verder te gaan en andere thema's aan te kaarten. Het bezoek is niet louter een opportuniteit om op historische vragen antwoorden (hoe en waarom?) te bieden, maar is ook een aanzet om andere morele en/of ethische vraagstukken later in de klas aan te kaarten.

Het Auffanglager BREENDONK 1940 - 1944

'Ik ben één jaar te Breendonk gebleven en op 6 mei 1944 ben ik ingescheept naar het kamp van Buchenwald. Ik zal U zeggen dat dit kamp voor mij een paradijs was in vergelijking met Breendonk'. *Die verklaring legt politiek gevangene Lucien Michel in 1945 af aan het Belgisch gerecht. Michel is één van de circa 3 600 gevangenen die tijdens de Tweede Wereldoorlog in het fort van Breendonk belanden. Deze militaire vesting fungeert vier jaar lang als opvangkamp voor politieke dissidenten, verzetslui en Joden. Naast de knagende honger, de zinloze dwangarbeid en een gebrekkige hygiëne krijgen de gevangenen er af te rekenen met vernedering, mishandeling en executie. Wie 'de hel van Breendonk' overleeft, is getekend voor het leven.*

In handen van de SS: de oprichting van het Auffanglager Breendonk

Bij de Duitse inval van 10 mei 1940 doet Breendonk dienst als Algemeen Hoofdkwartier van het Belgische Leger. Vanuit het fort brengt koning Leopold III de bevolking op de hoogte van de inval en leidt hij als opperbevelhebber de militaire operaties van de Belgische strijdkrachten. Als gevolg van de snelle Duitse opmars verplaatst de koning op 17 mei 1940 zijn hoofdkwartier naar Sint-Denijs-Westrem. Elf dagen later leggen

de Belgen de wapens neer. In de vier daarop volgende jaren staat België onder een Duitse militaire bezettingsadministratie, geleid door generaal Alexander von Falkenhausen. Haar voornaamste opdracht: de openbare orde herstellen zodat het economisch potentieel van het gebied optimaal ten dienste van de Duitse oorlogsindustrie kan worden gesteld. Hier toe zet de bezetter naast militaire politiediensten ook de *Sicherheitspolizei-Sicherheitsdienst (Sipo SD)* in, een burgerlijke politiedienst die afhangt van de SS en gespecialiseerd is in de strijd tegen de politieke tegenstanders van het nazi-regime.

In de zomer van 1940 krijgt de *Sipo-SD* van het militair bestuur de toelating om het leegstaande fort van Breendonk om te vormen tot een *Auffanglager (A-Lager)*, een doorgangskamp voor politieke gevangenen en Joden. De eerste kampcommandant, SS-majoor Philipp Schmitt, laat zich bij het beheer van het kamp bijstaan door een viertal Duitse SS'ers. Onder hen ook Arthur Prauss, de SS-luitenant die instaat voor het dagelijks toezicht en uitgroeit tot de schrik van de gevangenen. Voor de bewaking rekent Schmitt tot slot op een dertigtal Duitse militairen van het landleger.

Op 20 september 1940 komen de eerste vier gevangenen in Breendonk aan. In de daarop volgende weken en maanden groeit de

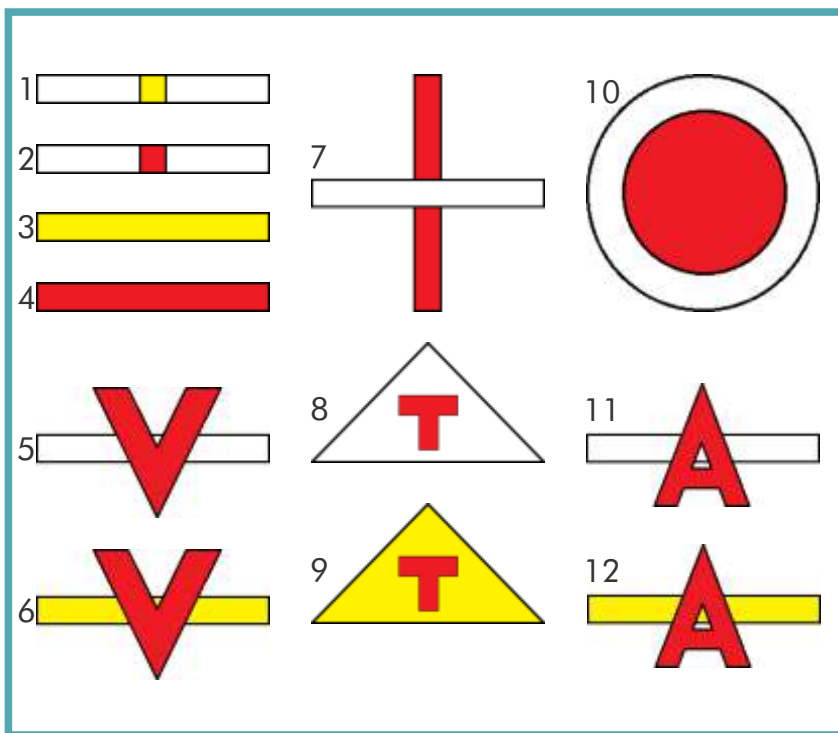
kamppopulatie aan tot enkele tientallen. De gevangenen zelf zijn aanvankelijk op te delen in twee categorieën: enerzijds gaat het om Belgen die gearresteerd zijn omwille van hun politieke opvattingen, anderzijds om Joden bij wie de reden van aanhouding een mix is tussen raciale en politieke motieven.

Tot welke categorie zij ook behoren, alle gevangenen ondergaan bij aankomst in het kamp een proces van ontmenselijking. Aan de brug van de toegangspoort wacht de SS de nieuwelingen om ze nadien hardhandig de centrale tunnel in te drijven. Daar of op de westelijke binnenplaats plaatsen de kampbewakers de gevangenen op een rij, het gezicht naar de muur gekeerd. Hierbij vallen er geregeld klappen. In het administratielokaal wordt elke gevangene ingeschreven, moet hij alle persoonlijke bezittingen afgeven en krijgt hij een kampnummer toegekend. Daarna gaat het naar het kleermakersatelier, waar hij zijn burgerkleding inruilt voor een oud uniform van het Belgisch leger. Boven de linkerborstzak van zijn vest prijkt zijn kampnummer en een insigne dat aangeeft tot welke categorie gevangenen hij behoort. Op het einde van dit proces is de nieuweling van alle menselijke waardigheid ontdaan en is hij nog slechts een nummer. Tijdens de eerste maanden is het regime in Breendonk hard maar

Tekens in Breendonk

(Bron: Breendonk 1940-1945, Patrick Nefors, Antwerpen, WPG Uitgevers, 2004, p. 52-53)

Algemeen: Geel lint voor Joden / Wit lint voor Ariërs / *op bepaalde tijdstippen

- 01 Woekeraars en smokkelaars
- 02 Politieke gevangenen
- 03 Joden (die verder niet verdacht werden lid te zijn van een linkse partij)
- 04 Zwendel in wapens en in geldwaarden
- 05 Engelsgezinden
- 06 Joodse Engelsgezinden
- 07 Weerstanders*
- 08 Terroristen
- 09 Joodse terroristen
- 10 Verzet bij de aanhouding, gevaarlijk, pogingen tot ontsnappen
- 11 Gevangenen aangehouden tijdens massale inrekeningen* (bijvoorbeeld de Russen en de personen van Russische afkomst in juni en juli 1941)
- 12 Joodse gevangenen aangehouden tijdens massale inrekeningen* (bijvoorbeeld de Russen en de personen van Russische afkomst in juni en juli 1941)

draaglijk. Tegen de jaarwisseling 1940-1941 komt daar verandering in: de tucht wordt strenger en de rantsoenen kariger. Bovendien overschrijdt de kamppopulatie in januari 1941 voor het eerst de grens van honderd. Eén maand later, op 17 februari, sterft er voor het eerst een gevangene. Julius Nathan, een wat oudere joodse immigrant, overlijdt aan een combinatie van astma, de harde discipline en de zware dwangarbeid.

Een kamp voor verzetslui en politieke tegenstanders

Wanneer nazi-Duitsland op 22 juni 1941 de Sovjet-Unie binnenvalt, breekt voor Breendonk een nieuwe fase aan. Gelijktijdig met de start van operatie-Barbarossa lanceert de bezetter in België operatie-Sonnewende. Tijdens een grootschalige politieactie arresteren de Duitsers meer dan 300 communisten, extreem-linkse mili-

tanten en Russische ballingen. Een aanzienlijk deel van hen belandt in Breendonk.

In de maanden na juni 1941 verdubbelt het gevangenenbestand van het A-Lager, wat leidt tot verslechterde levensomstandigheden. In juli van dat jaar registreert de bezetter zes overlijdens, in augustus nog eens vier. De kampeiding probeert het gebrek aan slaapplaatsen nog aan te pakken met de bouw van twee houten

'jodenbarakken' op de westelijke binnenplaats, maar uiteindelijk blijkt deportatie de enige manier om het kamp te ontlasten. Op 22 september 1941 vertrekt een eerste konvooi met 105 politieke gevangenen naar het concentratiekamp van Neuengamme. Hiermee is Breendonk niet langer de eindbestemming van de meeste gevangenen, maar slechts een tussenstop in hun deportatie naar het Reich.

Om de plotse aangroei van de kampbevolking en het gebrek aan Duitse wachttroepen sinds de inval in de Sovjet-Unie te kunnen opvangen, stuurt de bezetter vanaf september 1941 ook Vlaamse SS'ers naar Breendonk. Zij nemen in het kamp zowel administratieve taken als bewakingsopdrachten voor zich. Veruit de beruchtste Vlaamse SS'ers zijn Richard De Bodt en Fernand Wyss. Beiden zijn in het fort actief als werkopzichter en gaan zich hierbij geregeld te buiten aan mishandelingen, soms met de dood tot gevolg. In 1946 veroordeelt een Belgische militaire rechtbank Richard De Bodt bij verstek tot de doodstraf voor 6 moorden en 4 gevallen van doodslag. Wyss daarentegen krijgt dezelfde straf voor de dood van minstens 16 gevangenen en de mishandeling van 167 anderen, waarvan 113 de sporen voor het leven dragen. In de loop van 1942 groeit Breendonk verder uit tot een kamp voor

politieke tegenstanders en verzetslui. De Joden, die tijdens de eerste oorlogsjaren een belangrijk deel van het gevangenenbestand uitmaken, verdwijnen stilaan uit het fort. Die evolutie is een gevolg van de anti-Joodse politiek van de bezetter. Tussen oktober 1940 en september 1942 vaardigt het militair bestuur in België achttien verordeningen uit die tot doel hebben de Joden te registreren en te isoleren, hen van hun bezittingen te beroven en aan het werk te zetten. De laatste stap in de *Judenpolitik* is de deportatie naar een uitroeiingscentrum. Op 22 juli 1942 gaat de *Sipo-SD* over tot de arrestatie van een 120-tal Joden, onder wie ook een grote groep vrouwen. In afwachting van hun deportatie brengt de Duitse politie de gevangenen tijdelijk onder in Breendonk. Als de bezetter vijf dagen later de Mechelse kazerne Dossin opent als *Judensammellager*, start de *Sipo-SD* met de overbrenging van Joodse Breendonkgevangenen naar het nieuwe verzamelkamp. Tussen 4 augustus 1942 en 31 juli 1944 vertrekken vanuit Dossin de konvooien richting Auschwitz.

De radicalisering van het kampregime

De transformatie van het *A-Lager* tot een kamp voor verzetslui hangt nauw samen met de ontwikkelingen in bezet België. Op 6

oktober 1942 vaardigt de bezetter een verordening uit die alle werklozen en overbodig geachte werkkrachten verplicht om in Duitsland te gaan werken. De maatregel treft bijna elke familie en zet heel wat kwaad bloed. Velen duiken onder en sluiten zich aan bij een verzetsbeweging. Daarbij komt dat de kerende Duitse oorlogskansen het verzet tegen de bezetter nog verder aanwakkeren. Die laatste reageert steeds meer met een harde repressie die gekenmerkt wordt door deportatie, executie en mishandeling.

Eind 1942 installeert de *Sipo-SD* in de oude munitiebunker van het fort een folterkamer, waar de bezetter gearresteerde verzetslui aan een 'verscherpt verhoor' kan onderwerpen. Officieel is Breendonk de enige plaats in bezet België en Noord-Frankrijk waar de Duitse politie gevangenen met behulp van geweld tot een bekentenis mag dwingen. De onderzaging gebeurt door met het onderzoek belaste *Sipo-SD*'ers van de lokale politiehooftkwartieren, de foltering door bewakers van het *A-Lager*. Om de gevangenen aan het spreken te krijgen, maakt de Duitse politie onder meer gebruik van bullenpezen, een papierpers om de vingers te pijnigen en een geïmproviseerd apparaat voor het toedienen van stroomstoten. Een bijzonder efficiënte methode bestaat erin de handen

van de gevangene met handboeien op de rug vast te maken, de boeien achter een haak te bevestigen om hem vervolgens met behulp van een koord en katrol naar boven te hijsen. Nadien laten de ondervragers hem vallen, waarbij de ondervraagde met zijn lichaam terecht komt op twee piramidale houten balken.

Aan het verhoor in de bunker gaat meestal een verblijf in een isoleercel vooraf. De duur ervan varieert van één dag tot enkele maanden. De isoleercellen zelf bevinden zich sinds 1942 in twee tot cellenblokken omgebouwde kamers. Elke cel biedt plaats aan een arrestant van wie het onderzoek nog loopt. Door de arrestanten strikt van elkaar te scheiden, wil de bezetter verhinderen dat ze met elkaar overleg zouden plegen. In tegenstelling tot de werkerskamers verblijven in de cellen ook vrouwen, die enkel voor de duur van het onderzoek naar Breendonk zijn gebracht.

Het leven in de cellen is hard: alles is erop gericht om de gevangenen te breken, in de hoop dat ze sneller zouden bekennen. Het meubilair van een isoleercel bestaat uit een houten plank als bed en een conservenblik dat dienst doet als geïmproviseerde nachtemmer. Hoewel de arrestanten vrijgesteld zijn van arbeid, verloopt hun dag volgens een strak schema. 's Morgens tussen halfzes en zes wekt de wacht de arrestan-

ten, waarna een SS'er hen telt en overgaat tot een inspectie van de cellen. Met behulp van een ijzeren staaf klappt een bewaker van buitenaf de houten planken tegen de wand, zodat de gevangenen doorheen de dag niet meer kunnen zitten of liggen. Na de telling krijgen de gevangenen koffie, die gezien de duur van de controle vaak al is afgekoeld. Rond negen uur, op het ogenblik dat de andere gevangenen als op de werf aan het werk zijn, haalt de SS de arrestanten uit hun cel. Met een blauwe zak (*cagoule*) over het hoofd brengt de wacht hen naar de toilettenzaal om er hun nachtemmer uit te kieperen. Omdat de *Kübel* enkel 's morgens wordt geleedigd, hangt er in alle cellen een walgelijke geur. Na het toiletbezoek passeren de arrestanten bij de wastafels, waar ze snel hun gezicht en borst kunnen oprispen. 's Middags en 's avonds houdt de SS een nieuwe telling van de arrestanten, gevolgd door een karige maaltijd. Net als voor de gevangenen van de werkerskamers bestaat het middagmaal uit magere soep en het avondmaal uit koffie en brood. Tegen acht uur is de dag voorbij. Toch is er van rust maar weinig sprake. Dronken SS'ers of pijnkreten uit de folterkamer verstoren geregeld de nachtrust. Bovendien beschikt elke cel over een lichtschakelaar, die het de SS toelaat om de gevangene het besef van dag en

nacht te ontnemen.

Als gevolg van het toegenomen geweld tegen Duitse militairen of hun lokale collaborateurs richt de bezetter aan de achterzijde van het fort ook een executieplaats in. Op 27 november 1942 leidt hij er acht gevangenen voor het vuurpeloton. Deze gijzelaars boeten met hun leven voor een reeks onopgehelderde gewelddaden tegen collaborateurs. Het nieuws van hun terechtstelling verschijnt in alle kranten, als waarschuwing dat er meer executies zullen volgen indien het verzet zijn aanslagen niet staakt. Toch leidt de eerste terechtstelling van gijzelaars niet tot het gewenste effect. Tussen november 1942 en augustus 1944 fusilleert de bezetter in bezet België 305 gijzelaars, van wie meer dan de helft in Breendonk. Over de hele bezetting beschouwd sterven er in het fort meer gevangenen na een terechtstelling dan aan de gevolgen van ontbering of mishandeling.

In het voorjaar van 1943 bouwt de bezetter naast de executiepalen een houten schavot met drie galgen. Op 10 mei van datzelfde jaar laat hij er de eerste verzetslui ophangen. In tegenstelling tot de gijzelaars zijn de partizanen Maurice Raskin, Arnaud Fraiteur en André Bertulot zelf als dader betrokken bij een reeks aanslagen. Tussen mei 1943 en april 1944 hangt de bezetter in Breendonk 23 'terroris-

ten' op: allen zijn ze door een krijgsraad ter dood veroordeeld voor politiek gemotiveerde geweldadeden tegen het Duitse leger of zijn collaborateurs.

De ontruiming van het kamp

Met een dreigende geallieerde landing in het vooruitzicht start de bezetter in het voorjaar van 1944 met de ontruiming van de Belgische strafinrichtingen. Hij vreest namelijk dat de in België opgesloten verzetslui zich bij de bevrijding opnieuw in de strijd zouden mengen. Op 6 mei 1944 volgt een eerste ontruiming van Breendonk: van de 967 politieke gevangenen die de SS naar het concentratiekamp van Buchenwald deporteert, komen er 638 uit het *Aufanglager*. Het uitblijven van de invasie zorgt ervoor dat de SS ook na de eerste ontruiming nog nieuwe gevangenen in het fort laat opsluiten. Op 10 juni 1944, vier dagen na de geallieerde landing in Normandië, brengt de bezetter een zestigtal Breendonkgevangenen over naar de strafinrichting van Sint-Gillis, van waaruit de SS ze nadien naar Buchenwald deporteert. Datzelfde concentratiekamp is ook de bestemming van het konvooi dat op 8 augustus België verlaat. Aan boord van de deportatietrein bevinden zich opnieuw 56 gevangenen uit het A-Lager. Wanneer Britse tanks op 4 septem-

In 1947 werd een herdenkingsplaat aangebracht die aan de duizenden slachtoffers van het naziregime in Breendonk herinneren.

ber 1944 Willebroek bevrijden, staat het fort van Breendonk leeg. Van de gruwel die zich vier jaar lang in de 'hel van Breendonk' heeft afgespeeld, zijn er maar weinig sporen meer over. Kort voor hun vlucht richting Duitse grens ontmantelen de kampbewakers niet alleen de executieplaats en folterkamer, ze steken bovendien bijna het volledige kamparchief in brand. Op 30 augustus 1944 deporteert de SS tot slot de laatste gevangenen naar kampen in het Duitse Rijk: 146 gedeporteerden hebben Neungamme als bestemming, 131 anderen belanden via Vught in Sachsenhausen. België mag in september 1944 dan wel grotendeels zijn bevrijd, voor de gedeporteerden is het wachten tot het voorjaar van 1945. Voor veel weggevoerden komt die bevrijding te laat: meer dan 1 200 Breendonkgevangenen sterven na hun deportatie naar de Duitse kampen. Breendonk zelf kost het leven aan 301 gevangenen: 207 overlijden op de executieplaats, 94 anderen bezwijken in het A-Lager of het Duits militair hospitaal van Antwer-

pen aan de gevolgen van mishandeling, ontbering, ziekte of zelfdoding. Over de hele oorlog beschouwd, overleeft amper de helft van de bijna 3 600 gekende Breendonkgevangenen zijn gevangenschap.

Dimitri Roden

Dimitri Roden (Lic. geschiedenis KULeuven, 2004) is doctor in de geschiedenis (UGent) en in de sociale en militaire wetenschappen (Koninklijke Militaire School, Brussel). Voor zijn proefschrift 'In naam van het Duitse volk! Het Duitse krijgsrecht en de openbare orde in bezet België (1940-1944)' ontving hij in 2016 de 'Prijs Stichting Auschwitz'. Sinds 2005 is hij als historicus verbonden aan het Nationaal Gedenkteken van het Fort van Breendonk. Momenteel werkt hij als postdoctoraal onderzoeker aan de leerstoel rechten van de KMS.

BREENDONK

Na de Tweede Wereldoorlog

Vroeg in de ochtend van 4 september 1944 trekken de laatste Duitse soldaten weg uit het fort van Breendonk. Niet lang daarna dringen de eerste omwonenden het gebouw binnen en slaan aan het plunderen. Het drukke komen-en-gaan van deze mensen wordt opgemerkt door Britse tanks die 's ochtends via een veilige omweg doorheen Willebroek versneld de haven van Antwerpen zullen bevrijden.

Opnieuw een gevangenis

Het fort van Breendonk doet vanaf die dag meteen weer dienst als gevangenis. Kortstondig belanden er Duitse krijgsgevangenen die enkele dagen later verhuizen naar speciale krijgsgevangenenkampen rond Brussel. Tezelfdertijd brengen politie, rijkswacht en verzetsbewegingen de eerste "zwarten" onder in het fort. Zij worden verdacht van samenwerking met de bezetter. De al dan niet terecht vermoedens over collaboratie zijn de basis voor hun administratieve internering. De regering Pierlot die in ballingschap is in Londen staat tijdelijke opsluiting zonder arrestatiebevel toe om de geallieerde legers te beschermen en de openbare orde in het land te bevorderen.

De chaos van de snelle bevrijding en de ontoereikende be-

maning en bewapening bij politie en rijkswacht verklaren waarom de Belgische bevolking met het verzet de voorhoede neemt bij het oppakken van verdachte burgers. Daardoor gebeuren veel interneringen op illegale wijze. Deze straatrepressie gebeurt in alle bevrijde landen en vormt een uitlaatklep voor de gevoelens van woede en frustratie die vier harde en lange bezettingsjaren onder de bevolking blijven broeien. Deze arrestaties gaan dan ook vaak gepaard met geweld en mishandelingen. De straatrepressie leidt in België tot de dood van tientallen mensen – dit is in vergelijking met Frankrijk een zeer laag aantal. Er belanden in totaal tussen de 50 en 70 000 mensen in gevangnissen of speciaal daartoe aangewende gebouwen.

Ongeveer 750 "zwarten" uit de nabije omgeving van Willebroek komen vanaf 4 september in het fort terecht. De leiding en bewaking zijn volledig in handen van het verzet. Het *Geheim Leger* wendt het fort als lokale uitvalsbasis aan onder de naam "schuiloord Breendonk". Gewapende partizanen doen vooral de buitenbewaking. In de week van 12 september komen 25 bewakers in opdracht van het ministerie van Justitie helpen, maar na een ruzie tussen verzetsleden en het hoofd van de be-

wakers trekken zij zich volledig terug.

Onderluitenant van de reserve Maurice Mariotte is de bevelhebber van de sector Klein-Brabant op het fort. De commandant is Luitenant Baron Léopold De Meester. Adjudant Frans Brabants van de Belgische Nationale Beweging heeft de functie van 1ste chef. Samen met leden van het Geheim Leger haalt hij onder meer uit Willebroek, Tisselt, Breendonk en Londerzeel verdachten op uit hun huizen en brengt hen vervolgens over naar het fort. Hij verklaart later dat "*de incivieken hun verblijf op het fort wel lang zullen geheugen*" en dat door hun werk op het fort "*vele onbekende incivieken werden aangehouden*". Brabants' vrouw werd vanwege de verzetsactiviteiten van het gezin door de Duitse bezetter opgepakt en gedeporteerd. Zij stierf in een concentratiekamp.

Onder leiding van deze verzetsleden ontpinnen zich talrijke ontoelaatbare praktijken waarvan de gevangenen vaak meermaals het slachtoffer worden. Weerom is er sprake van geweld, dwangarbeid, straf oefeningen en honger. Tegen de inspecteur van de interneringskampen stelt Maurice Mariotte op 5 oktober dat geweld tegen geïnterneerden onvermijdelijk is,

omdat de bewakers afkomstig zijn uit de omliggende gemeenten en goed weten wat er hier onder de bezetting gebeurd is. Bovendien, zegt Mariotte, komen veel gevangenen in een erbarmelijke staat aan door mishandelingen tijdens de arrestatie.

De meest beruchte figuur die op het fort van Breendonk ten tonele verschijnt, is de uit Sint-Jans-Molenbeek afkomstige Jeanne Hoekmans. "Tante Jeanne" draagt een blauwe gabardine met drie kapiteinssterren op de revers en de blauwe verpleegsterssluier van het Belgische Rode Kruis. Zij komt verscheidene keren met haar gevolg van verzetsleden naar het fort om gevangenen te vernederen en te mishandelen. Het bekendst – want veelvuldig gefotografeerd en gefilmd – is hoe "tante Jeanne" een vrouw uit Hingene voor een jodelende menigte op de binnenkoer van het fort kaalscheert en daarna op haar voorhoofd een hakenkruis schildert. Vervolgens brengt ze ook een hakenkruis aan op haar borsten, buik en billen. Tot slot beveelt "tante Jeanne" twee andere gevangenen om de vrouw in een oude doodskist neer te leggen. Om haar nog meer schrik aan te jagen wordt de kist tot slot half toegedekt.

De regelmatige mishandeling van gevangenen doet de naam van het fort van Breendonk ook in de naoorlogse periode weinig goed. Auditeur-generaal Walter Ganshof van der Meersch vraagt op 11 oktober een dringende interventie tegen de excessen van de bewakers in het fort. Diezelfde dag eisen de geallieerden het fort van Breendonk op. Daardoor moeten de gevangenen verhuizen naar de door de penitentiaire dienst gecontroleerde Dossinkazerne in Mechelen. Op een vergadering van het beperkt ministerieel comité later in oktober haalt minister van Justitie Maurice Verbaet het fort van Breendonk aan als voorbeeld van interneringscentra waar er zware misbruiken gebeuren door het verzet.

Een interneringscentrum

Tegen 31 december 1944 verwerft het ministerie van Justitie terug de controle over het fort van Breendonk en richt het opnieuw in als interneringscentrum. Er komt immers een verhuis op gang door het Ardennenoffensief. Wie in Luik gevangen zat omdat hij of zij verdacht werd van collaboratie, moet uit Duitse handen blijven. De penitentiaire dienst van het ministerie van Justitie voert 538 gearresteerden

en 300 verdachten uit de gevangenis van Saint-Léonard naar het lege fort van Breendonk. Zij worden in beestenwagons zonder verluchting vervoerd naar het station van Willebroek. Onderweg gebeuren er talrijke ont-snappingen. Uiteindelijk begeleidt een groep rijkswachters, militairen en Luikse gevangenisbewakers de ruim 750 overblijvende gevangenen naar het fort. Elke vijftien dagen komen vanuit het Luikse voedsel- en kledijpakketten. Gevangenen die geen pakketje krijgen, ontvangen in de plaats een pond wortelen. Drie substituten van het krijgsauditoraat van Luik behandelen in het fort ondertussen de dossiers van "hun" gevangenen.

De 113 vrouwen vertrekken tegen 8 januari 1945 allemaal naar Mechelen. Vanaf februari belanden er steeds meer mannen terug in Saint-Léonard. Het aantal geïnterneerden blijft evenwel schommelen. Op 23 juni 1945 schiet het aantal gevangenen in het fort bijvoorbeeld de lucht in van 323 naar 624. Meer dan 300 opgesloten komen tijdelijk vanuit het interneringscentrum van Hemiksem nadat daar een grote brand heeft gewoed. Midden december 1945 keert het merendeel van hen terug naar Hemiksem. Er blijven tot eind

Lawrence Van Haecke studeerde geschiedenis aan de UGent en archivistiek aan de VUB. In 2014 verdedigde hij met succes een doctoraat over de repressie van collaboratie aan de UGent.

↑ Verdachten van collaboratie worden binnengeleid op het westelijke binnenplein van het Fort van Breendonk.

gevangene stoorde het hem hoe een grote volksmassa vol ongeduld stond te dringen om het fort te betreden, niet voor de plechtigheid, maar om de opgesloten verdachten en veroordeelden te bekijken en te beledigen. Hoyaux schrijft onder meer: "Kinderen liepen op het vestingwerk van het Fort van Breendonk alsof zij zich op de kruin van de duinen bevonden aan de kust".

De oprichting van een nationaal gedenkteken valt niet uit de lucht. Het fort van Breendonk krijgt meteen na de bevrijding de rol van herdenkingsplaats toebedeeld. De eerste bedevaart vindt plaats op 24 september 1944. Britse soldaten komen door de Britse legerleiding het fort bezoeken om te leren welke gruwelen er gebeurden en tot wat SS'ers allemaal in staat waren. De slechte behandeling van de gevangenen in Breendonk II leidt via hen tot klachten bij het ministerie van Justitie. Ook na de overgave van Nazi-Duitsland in mei 1945 laat de RAF nog zoveel mogelijk troepen het fort van Breendonk onder begeleiding bezoeken. Ook onder de Belgische bevolking bestaat er een levendige interesse om deze beruchte plek met eigen ogen te kunnen aanschouwen. Daarvan getuigen de vermeldingen in het Register van Uitschrijvingen van het interneringscentrum. Vanaf de maand maart 1946 staat vermeld op welke dagen groepen komen en uit hoeveel leden die groepen bestaan. ■

maart 1946 amper een 100-tal gevangenen over. Omdat de Dossinkazerne op 15 april de deuren sluit als interneringscentrum, neemt het fort vanaf eind maart een groot aantal (meer dan 200) gevangenen van daar over. Halverwege januari 1947 is de rol van het fort van Breendonk als interneringscentrum eveneens uitgespeeld. Op 18 januari 1947 vertrekken de laatste 37 gevangenen naar Hemiksem.

Het Nationaal Gedenkteken van het Fort van Breendonk

Op 2 juli 1946 dient volksvertegenwoordiger Gaston Hoyaux (BSP) een wetsvoorstel in tot oprichting van een nationaal gedenkteken in het fort van Breendonk. Zijn voornaamste drijfveer is de vrijwaring van het fort als herdenkingsplaats. Bij de laatste herdenkingsplechtigheid waaraan hij deelnam als voormalig

Lawrence Van Haecke

CHRONOLOGIE VAN BREENDONK

A	Voormalig bewakershuis	25	Eerst latrines, daarna kleermakerij en kledingmagazijn en later voorraden	38	Douches (vanaf de zomer 1941)
F	Ingangstunnel			39	WC Wehrmacht
1-7	Kamers			40-41	Gang met lavabo's
8-9	cellen vanaf 1941-1942	26	Donkere cellen	42	Lokaal met doodskisten
10-12	Kamers	27	Bureau	43	Folterkamer
13-14	Revier (ziekenboek, 1941 – eind 1943)	28	Bureau SS'er Prauss (na 1941)	44	Executieplaats
15-18	'Jodenbarakken'	29	Eerste onderhoor SS bij binnenkomst (na 1941)	45 & 47	Werf
19	Nieuwe toilettenzaal	30	Bureau SS'er Schmitt (na 1941)	46	Konijnenhok
20	Bureau van de SS (1940-'41), later drukkerij	31	Bureau SS'er Müller (na 1941)	48	Burelen eerste onderhoor Gestapo
21	Kantine & gerechtszaal	32	Smidse	50	Barakken met kleermakerij en kledingmagazijn
22-23	Proviandkamer	33	Gereedschapslokaal	49	Lokalen Wehrmacht
24	Douches (1940 – zomer 1941), daarna keuken	34	Schrijnwerkerij	51	Appèlplaats
		35-36	Paarden- en koeienstal	52	Revier (ziekenboek vanaf begin 1944)
		37	Varkenshokken		

Vóór 1940

- Juni 1906: wet aangaande vestiging tweede Fortengordel om Antwerpen ('Réduit National') waarbij Willebroek (Breendonk) het meest zuidelijk ligt
- 1907 tot 1909: bouw van het Fort van Breendonk
- 4 augustus 1914: de Eerste Wereldoorlog breekt uit
- 8 oktober 1914: na zware bombardementen capituleert het Fort van Breendonk

1940

- 9 tot 18 mei: Fort van Breendonk als Hoofdkwartier van het Belgische leger. Koning Leopold III vergadert er met zijn Generale Staf
- 10 mei: nazi-Duitsland valt België aan
- 28 mei: België capituleert. België valt onder Duits militaire administratie
- eind juni: *Sipo-SD* (ideologische politie van de SS) vestigt zich in België
- September: SS-majoor Philipp Schmitt wordt aangesteld als kampcommandant van het *Auffanglager* Breendonk
- 20 september: eerste gedetineerden opgesloten
- Oktober: SS'er Prauss komt aan in Breendonk

1941

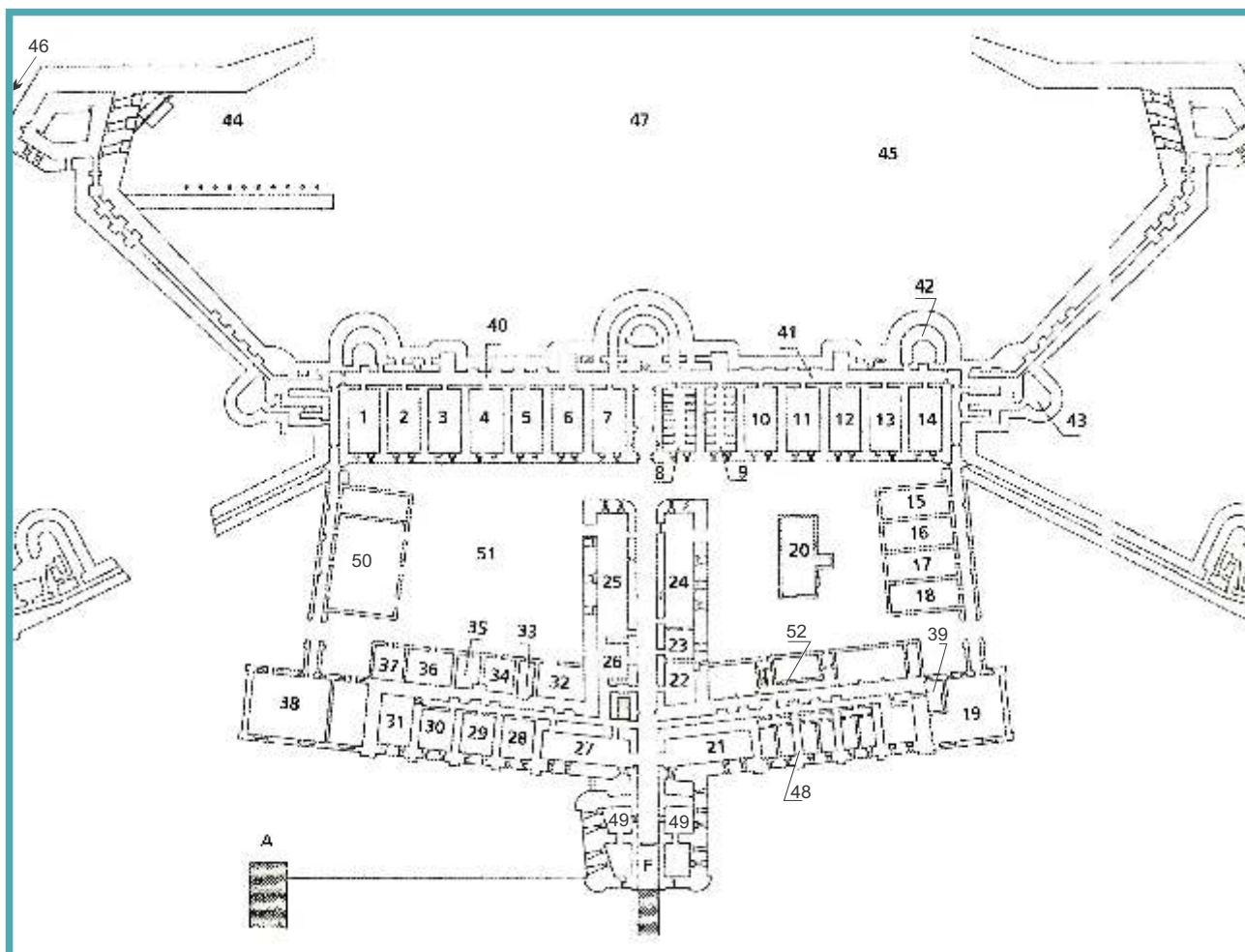
- Februari: eerste ontsnapping uit Breendonk
- 17 februari: Julius Nathan is de eerste kampgedetineerde die ten gevolge van het harde regime omkomt in Breendonk
- Februari: kamers 13 en 14 worden ingericht als ziekenboek
- Juni: bouw van de 'Jodenbarakken'
- Zomer: kamer 8 uitgerust met enkele cellen om er 'Arrestanten' op te sluiten
- 4 juli: eerste persoon neergeschoten door een Duitse wachter
- September: aankomst eerste Vlaamse SS-kampbewakers, waaronder Fernand Wyss
- 22 september: eerste rechtstreekse deportatie van kampgedetineerden (richting Neuengamme)

1942

- Zomer: kruikamer ingericht als folterkamer
- 4 augustus: de Dossinkazerne te Mechelen start met de deportaties
- September: aankomst van de SS'er Kantschuster (wreedard)
- Augustus: aankomst van de Vlaamse SS'er Richard De Bodt
- November: Wyss doodt een eerste kampgedetineerde
- Half oktober: eerste 'doorgedreven ondervraging' (foltering)
- 27 november: eerste terechtstelling gedetineerden door executiepeloton als vergeldingmaatregel

1943

- 10 mei: eerste ophanging (na een schijnproces)
- September: *Foyer Léopold III* (uitdelen van voedselpakketten)
- November: Schmitt vervangen door Schönwetter

Bron: Nefors, p.375-376 (aangevuld door Johan Puttemans)

1944

- 6 mei: evacuatie van de meeste kampgedefineerden uit Breendonk naar Buchenwald (dit is een eerste, bijna algemene, evacuatie van het *Auffanglager* Breendonk)
- 30 aug. – 1 sep.: definitieve evacuatie van alle gedefineerden richting nazi-Duitsland
- 2 september: *Auffanglager* Breendonk is ontruimd
- 4 sep. – 11 okt.: 'Breendonk II'
- 24 september: eerste pelgrimstocht in het Fort van Breendonk
- 31 december: opening van het interneringscentrum Breendonk (gevangenis afhankelijk van de Belgische Staat)

Post 1945

- Juni 1946: wetsvoorstel ingediend door Gaston Hoyaux tot het vestigen van het Gedenkteken
- 17 januari 1947: laatste gevangenen in het interneringscentrum Breendonk
- Juni 1947: officiële sluiting van de gevangenis in het Fort van Breendonk
- 19 aug. 1947: goedkeuring in het parlement van de wet ter oprichting van het *nationaal Gedenkteken van het Fort van Breendonk*

Johan Puttemans
Pedagogisch coördinator
Vzw *Auschwitz in Gedachtenis*

Zicht op de muur van de westelijke binnenplaats waar
aangekomen personen werden geplaatst.

In de Urnezaal bevinden zich 15 urnen waarin assen
uit verschillende concentratiekampen en moordcentra
werden samengebracht. Het is een plek van bezinning
en respect.

Ook al was een douche een
zeldzaamheid, toch kon dit
voor vele gedetineerden een
ware marteling betekenen.

De aangekomen personen werden
door de hoofdingang geleid om
opgesloten te worden in het
Auffanglager Breendonk.

De *maquis de Senzeilles* werd in
begin 1944 ter dood veroordeeld
in het 'Casino'.
De jongste was amper 19 jaar oud.

52	LUPPENS G.	31	SMETS
21	MACKELBERGHE J.	29	SMETS
19	MAENEN D.	25	SMETS
52	MALEVEZ Y.	18	STOCK
35	MAQUE L.	30	STORC
27	MARCHAL P.	22	SMETS

Meer dan honderd gedetineerden werden uit represaille voor verzetsdaden in België geëxecuteerd in Breendonk.

Na een schijnproces werden de ter dood veroordeelden opgehangen op de executieplaats.

De gang waar de kamers op uitgaven was eveneens een plaats van verschrikking voor de opgesloten personen.

Arrestanten kwamen niet in gewone kamers terecht, maar werden in isoleercellen opgesloten.

De symbolisch geplaatste executiepalen herinneren aan het gruwelijke lot van de gefusilleerde personen.

Joden uit Breendonk om Transport IX naar Auschwitz mogelijk te maken

In augustus 1939 komt de van Poolse afkomst Alter Szurek aan in België nadat hij de achtervolgingen door de nazi's ontvlucht.

Bij zijn aanhouding wordt hij naar Breendonk gebracht om vervolgens getransfereerd te worden naar de Dossinkazerne. Op 5 september 1942 wordt hij op de lijst van transport IX geplaatst. Een week later wordt hij naar Auschwitz-Birkenau gedeporteerd.

Alter Szurek, de 43-jarige tandarts, heeft de extreme overlevingsomstandigheden in Auschwitz niet langer dan drie dagen overleefd.

Met dank aan Dr. Laurence Schram

Bron: ARA-VP-dossiers

Op 12 september 1942 verliet 'Transport IX' het Sammellager für Juden Mechelen richting Auschwitz. 1000 Joden (498 mannen en 502 vrouwen) werden gedeporteerd. 716 Joden werden opgepakt tijdens de derde grote razzia in Antwerpen, 228 tijdens geïsoleerde acties en 56 die afgeleverd werden door het Fort van Breendonk. Laatstgenoemde aantal werd door *SS-Sturmbannführer* Philipp Schmitt, die op dat ogenblik commandant van beide kampen (Breendonk en Dossin) was, en dit om tot het vereiste aantal van 1 000 te komen zodat het konvooi zou kunnen vertrekken. Hier wordt duidelijk wat een joodse gedetineerde waard was voor de SS: het exacte aantal bekomen om deportatie te bespoedigen!

Onderweg zal het konvooi halt houden bij Kosel waar de meest validen moesten afstappen om verplicht tewerkgesteld te worden te Blechhammer waar zich een werkkamp voor Joden (*Zwangsarbeitslager für Juden – ZAL*) bevond. Van het negende konvooi zullen louter één vrouw (Chuma Gus, nr. 218) en 29 mannen, waaronder Henri Kichka (nr. 605) overleven. ■

Olivier Van der Wilt
 Conservator Fort van Breendonk
 Vertaald door **Gorik de Henau**

In de gang bevonden zich de lavabo's waaraan de gedetineerden zich op heel primitieve manier konden wassen. ↑

Na de inschrijving gaat het naar één van de veertien kazematten, kamers van 12m bij 5,5m die plaats bieden aan maximum 48 gevangenen. Het meubilair bestaat uit acht stapelbedden van elk drie hoog, een reeks krukjes en tafels, enkele wandkasten, een kachel en twee kolenemmers die dienst doen als geïmproviseerde nachtemmers (*Kübel*). Op de kamer komen de gevangenen enkel om te eten of te slapen, de rest van de tijd brengen ze door met dwangarbeid. Met schoppen, houwelen, krui- en kiepwagens laat de SS de gevangenen de ca. 250 000 m³ aarde afgraven die de structuren van het fort bedekt. Zes dagen op zeven, acht uur per dag verrichten de gevangenen compleet nutteloze arbeid met als enige bedoeling hen te breken. Tijdens dit zware werk zijn ze overgeleverd aan de grillen van hun bewakers. Een kleine groep gevangenen, de 'geprivilegieerden', zijn vrijgesteld van de graafwerken. Zij werken in het kamp als kleermaker, smid, schrijnwerker of varkenshoeder. In tegenstelling tot de werkersploegen verrichten zij hun arbeid binnenshuis en staan ze meestal niet onder een voortdurende controle van de bewakers.

DAGINDELING

Paul M.G. Lévy (1910 – 2002) was van november 1940 tot november 1941 opgesloten als Häftling nr. 19. Hieronder een dagindeling zoals hij dit in de zomer van 1941 ervaren heeft. (Bron: Nefors, P., pag. 58)

Uur	Activiteit
04u00	Opstaan
04u05	Aankleden en wassen
04u10	Nachtemmers ruimen en collectief wc
04u20	Bettenbau
04u30	Appèl in gang en schoonmaken van de kamers
04u50	Essen holen
05u00	Appèl in kamer
05u05	Ontbijt of wassen
05u25	Uit kamer
05u30	Turnen
05u50	Verzamelen per kamer, appèl
05u55	Aankomst van de luitenant, voorstelling
06u00	Werkverdeling, werktuigen verdeeld, vertrek van de ploegen naar het werk
14u00	Einde werk
14u10	Reinigen van de werktuigen en kledij
14u20	Verzamelen

Het dagelijkse leven in Breendonk

14u30	Appèl
14u45	Voorstelling aan luitenant en majoor
14u55	Defilé en terugkeer naar kamer
15u00	Handen wassen
15u05	Appèl in kamers
15u10	Middageten, vaatwerk spoelen
15u30	Opnieuw naar werk voor namiddagploegen (kleermakers, schoenmakers, koks, gestraften, karweien)
15u45	Schoonmaak van de kamers
18u00	Avondappèl
18u30	Essen holen
18u45	Koffie
19u30	Collectief wc
19u55	Appèl in kamer
20u00	Slapen

ARBEID

Getuigenis van Edgard Marbaix
Citaten uit het Marbaix' boek 'Breendonck-de-dood'

Ten tijde van onze interneering (April 1943) bestonden de uit te voeren werken in het recht trekken der kanaalgrachten waartoe het zand, voortkomend van de ontmanteling der koepels en van de hoge hellingen der schietbanen, werd gebruikt.

De kamers, oorspronkelijk bedoeld voor 12 Belgische soldaten, huisvestten onder de nazi's 48 kampgedetineerden. ↑

De steenen en betonnen brokstukken van de buiten gebruik gestelde koepels moesten dienen als grondlagen ter versteviging van den uiterwaard der grachtdijken.

Ten slotte moest nog het westelijk gedeelte, gelegen tusschen de gebouwen en het omheiningkanaal, omgevormd worden tot landbouwgrond.

Van dan af werden de geïnterneerden in verschillende ploegen ingedeeld: wegruimen van aarde, aanleggen der kanten, vervoer van aarde, ompspitten van den grond, wegruimen en vervoer van steenen. Daarenboven was een speciale ploeg « joden » belast met de zwaarste en meest afstootende karweien. (p. 14)

De rails van de Decauville dienen verplaatst om ze dichter bij de te ontruimen helling te brengen. Wij zijn met vier om vijf meter rails, 't zij ongeveer 125 kgr., te verplaatsen. Dit zou nog zoo erg niet zijn werd het gewicht eenvormig onder de vier dragers verdeeld maar, daar dit niet het geval is, moeten de grootsten het gansche gewicht torsen, en dat wordt op zekere oogenblikken zeer pijnlijk wanneer er een helling dient beklommen of een loopgraaf overschreden. (p. 27)

VOEDSEL

Volgens de commissie voor Oorlogsmisdaden ziet het rantsoen er in het laatste bezettingsjaar als volgt uit:

's morgens: koffie;

's middags: tamelijk dikke soep;

's avonds: 400-500 gram brood, 25 gram boter (sic; wat moeilijk te geloven valt, het was een schaars product in bezet België), 25 gram kaas en 5 klontjes suiker.

Nefors, P.; p. 80

Getuigenis van Frans Fischer
Citaten uit Fischer's boek 'De hel van Breendonck'

Het kamp van den hongersnood (...) het eten dat iederen dag aan die verdoemden werd verstrekt:

Twee halve boterhammen soldatenbrood, een duim dik, de eene s'morgens, de andere 's avonds, wat ongeveer een rantsoen van honderd gram moet beteekenen; een dubbele kom soep, waarvan het mengsel ons volledig rantsoen vertegenwoordigde aan aardappelen, aan graan en groenten, en zelfs, naar het schijnt, aan gehakt vleesch. En dat was alles, volstrekt alles.

Het gebeurde soms dat men eenmaal per week enkele lepeltjes marmelade uitdeelde om op ons droog brood te smeren. Of ook

nog, in het begin der maand, een onsje vet of margarine. Maar dit was een gansch uitzonderlijke gunst, en, wanneer men niet aan eenieder zijn rantsoen kon geven omdat de bevolking van het kamp te groot was geworden, werd de uitreiking van het rantsoentje vet eenvoudig weg volkomen afgeschafft.

Korten tijd vr mijn aankomst in het kamp, had men bruusk de uitreiking stopgezet van de pakjes eetwaren van zes kilo, welke de familieën van de gedetineerden om de veertien dagen aan de gevangenen te Breendonck mochten sturen, zooals dit ook het geval was voor de gedetineerden in de gewone gevangnissen en andere arresthuizen. (pp. 78 – 79)

Meer dan eens is het gebeurd dat wij, om onze maagkrampen te bedaren, ons plat op den buik uitstrekten en gras aten, zooals herkauwers in de weide. Doch wee hem die in deze houding van grazend dier door de schildwachten werd betrapt! Er werd op hem gemikt met het geweer, hij stond aangeteekend als « Grünfresser » (groenvreter) en werd bij den Luitenant aangeklaagd. (p. 81) ■

Dimitri Roden
Johan Puttemans

NAAM _____

KLAS _____

Ga naar de website www.getuigen.be en klik op *Breendonk*
In de linkerkolom vind je meerdere getuigenissen in beide landstalen

Opdracht: kies een getuige uit de lijst en zoek in zijn getuigenis op hoe hij/zij de dwangarbeid/de honger ervaren heeft
- schrijf een korte samenvatting (eventueel in een aantal puntjes)

- vertel individueel (of duid iemand uit jouw groep aan) de getuigenis aan jouw klasgenoten

Om je te helpen, kun je de geschiedenis van Victor Trido gebruiken. Hij schreef in 1944 het boek **Breendonk. Het kamp van de sluipenden dood**. In hoofdstuk 7 (*Wreedheid en lafheid*) verhaalt hij zijn ervaring met dwangarbeid en in hoofdstuk 13 (*De honger*) getuigt hij over hongersnood.

Opmerkingen leerkracht

SPOREN VAN HERINNERING

is een driemaandelijkse
uitgave van
vzw Auschwitz in Gedachtenis

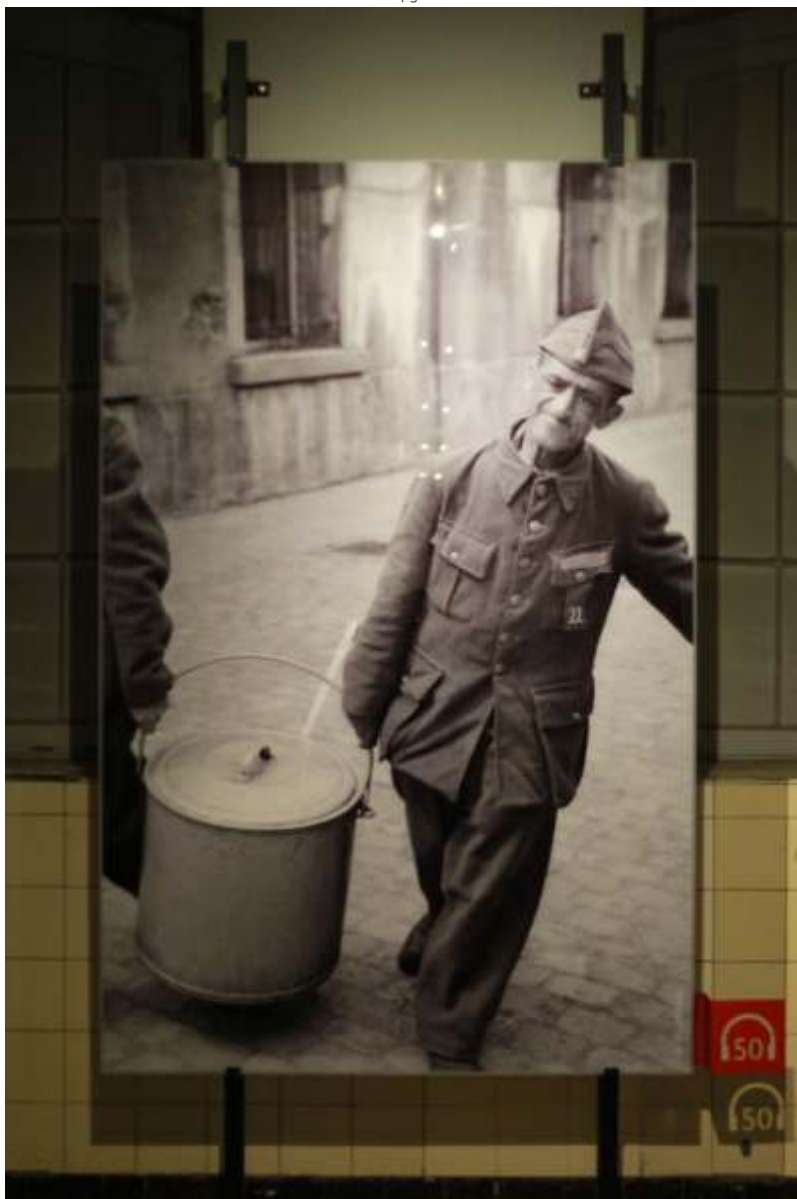
www.auschwitz.be

Onder de onderdanigen

Het tragische kampeven van Israël Neumann in Breendonk

"Er sieht aus wie ein Affe." (Hij lijkt op een aap).

Met deze woorden omschreef de SS'er Prauss de kampgedetineerde Israël Neumann ↓

'Hij bevond zich onder de massa nieuwkomers die bij een willekeurige razzia in Antwerpen waren opgepakt. Hij was maar zo groot, het was een dwerg. Hij was zo onderdanig, verlegen, voorkomend, ongevaarlijk, onopvallend. Hij had heel zachte en droeve ogen. (...) Neumann was alleen op de wereld. Tot dusver had hij de nacht nu eens doorgebracht op een bank op een plein, dan weer in de wachtzaal van een station of in een ander toevallig onderkomen. De vaste klanten van de caféterrassen kenden hem; voor hen ratelde hij eenvoudige deuntjes af en tegen een paar stuivers verkocht hij speeltjes die aan een stok bengelden.

Wat voor kleren moesten ze geven aan Neumann de gevangene? Hij was zo klein, zo klein. Ze verkortten een broek die tot over zijn hakken viel en ze dosten hem uit in een jas waarvan de mouwen tot aan zijn vingertoppen reikten. Zo opgetuigd zag hij er grotesk uit, hij leek wel een circusdwerg. Een romp, het uiteinde van zijn broek en dan meteen die onwaarschijnlijke schoenen.

Deze kostganger van Zug I [kamer] kwam onder de plak van de beestachtige, weerzinwekkende Obler.

Zodra ze aankwamen, kregen de nieuwkomers een militaire, op Pruisische leest geschoelde opleiding. Maar hoe had Neumann ooit in de pas kunnen lopen? Natuurlijk was hij de rode lantaarn van het peloton. Hij was zo stuntelig, zo komisch. Ach, als Vélazquez hem had kunnen zien! Maar vergeet niet dat we in Breendonk zijn. Hier is geen plaats voor humor of medelijden.

Hij kreeg op zijn donder en geen klein beetje! Oorvegen, schoppen ... Om te laten zien hoe sterk hij wel was, tilde Obler hem op en gooide hem op de grond.

Een propagandadienst kwam in Breendonk op bezoek. Het Arbeitslager was een model. Alles werd op film vastgelegd. Die bruten lieten hun botheid de vrije loop. De dwerg kreeg het voorrecht om te worden gefilmd aan de zijde van een skeletachtige, groteske reus.

Zijn kwelling duurde gelukkig niet lang. Neumann was zo klein, zo schriek. Hij lag korte tijd in de ziekenboeg. Als je hem op zijn ziekbed zag liggen, kon je in de uitsnijding van zijn hemd een rijkelijk behaarde, magere borstkas zien. "Er sieht aus wie ein Affe." Hij ziet eruit als een aap, zei de luitenant grinnikend toen hij voorbij het lijkje liep. Dat was de enige grafrede voor (...) Neumann.'

Jacques OCHS, Breendonk. *Bagnards et bourreaux*, Brussel, 1947, 42-43.

Israël Neumann, op 23 oktober 1900 geboren in het Poolse Nisko, was inderdaad klein van gestalte en volgens sommigen eenvoudig van geest, zoals ook blijkt uit zijn immigratiefoto in Ellis Island (New York) in 1921. Hij was zijn ouders naar de Verenigde Staten gevolgd en om een nog onbekende reden kwam hij terug naar Europa. In 1927 kwam hij in België aan. Hij vestigde zich in Antwerpen, waar hij leurdere werd en speeltjes verkocht. Hij werd trouwens door de politie aangehouden, want om te overleven had hij het aangedurfd chocolade te verkopen ... Volgens een ander politieverlag ontbeet hij in het restaurant van de Innovation, maar hij had geen geld op zak. Hij verklaarde dat hij honger had en dat hij het geld zou terugbetalen. Het tijdstip waarop hij werd gearresteerd is niet bekend; op 10 oktober 1940 werd hij simpelweg als vermist opgegeven. Maar vermist was hij niet, want hij was in Breendonk. Daar werd hij ingedeeld in slaapzaal nr 1, onder toezicht van Walter Obler. Die dokwerker, voorgesteld als een oerkracht, was een geduchte slaapzaalbaas; hij stond op orde en de bedden moesten altijd 'netjes opgemaakt' zijn. Maar daar was Neumann helemaal niet toe in staat en het regende dan ook slagen. Op 13 juni 1940 kwam Otto Kropf, een fotograaf van de propaganda-

Ook de racistische jodenwaanin betreffende de haviksneus moest "bewezen" worden in het Auffanglager Breendonk

dienst van het Duitse leger, naar Breendonk. Daarvan getuigen een dertigtal foto's, waarop Neumann vaak te zien is. Dacht de fotograaf misschien dat hij hier te maken had met een schoolvoorbeeld van de Jude? Vond hij het grappig om te zien hoe hij samen met zijn lotgenoot Abraham Feldberg soepketels moest dragen die duidelijk veel te groot voor hen waren? Wat er ook van zij, het verhaal loopt tragisch af, want op 24 juli 1941 overleed Israël Neumann.

Olivier Van der Wilt
Conservator Fort van Breendonk
Vertaald door **Gorik de Henau**

Ethische reflecties:

Tijdens het bezoek aan het Fort van Breendonk zullen verhalen verteld worden door de gids aangaande wrede pesterijen. Kampgedetineerden werden niet enkel opgesloten, zij waren vaak slachtoffer van een onmenselijk pestgedrag!

Denk eens na over de volgende vragen:

- Tot welk punt reikt (een) menselijkheid?
- Wat laat een mens toe een andere mens als minderwaardig te beschouwen?
- Hoe kon minderwaardig gedrag tegenover van andere personen zo hoog prijken onder een dictatoriaal regime?

Bespreek dit klassikaal met de medeleerlingen alvorens het Fort te bezoeken. Tevens kan over de vragen nogmaals nagedacht worden na het bezoek!

Johan Puttemans

De Brusselse postbodes uit Kamer 7: verzetslieden in het Fort van Breendonk

→ De lichamelijke staat van de Brusselse postbode François Vanderveken getuigt van de gruweldaden door de nazis.

©Alle rechten voorbehouden

Op 1 september 1942 belanden niet minder dan 38 Brusselse postbodes in het Fort van Breendonk. Tijdens de daaropvolgende maanden volgen nog negen van hun collega's. Deze postmannen plegen geen aanslagen, maar zijn moedig genoeg om de bezetter zoveel als mogelijk binnen de grenzen van hun beroep te dwarsbomen. Zo werken ze niet mee aan de Duitse censuur, onderschrijven ze brieven van verklikkers en verspreiden ze bladen van de clandestiene pers.

Wijzend naar de doodskop op zijn kепie, zegt SS'er Fernand Wyss tegen de postmannen tijdens hun verblijf: "Geen facteurke komt hier nog buiten". Ze betalen inderdaad een zware prijs voor hun verzetsdaden. Eén van hen wordt op 12 december 1942 gefusilleerd als gijzelaar. Vijf postbodes sterven tussen 12 december 1942 en 3 januari 1943 door ontbering en mishandelingen; acht postbodes worden richting Duitsland gede-

porteerd. De overige 34 worden tussen november 1942 en juni 1943 vrijgelaten. Allen zijn sterk vermagerd.

De postbodes verblijven in Zug 7. Hun kameroverste is beroepsmilitair René Hermans. De sergeant wordt opgesloten als lid van het fascistische Nationaal Legioen. Oprichter Paul Hoornaert bewondert Mussolini, maar is hevig anti-Duits. Zijn Nationaal Legioen treedt daarom toe tot het verzet. Hermans is vriendelijk tegen de postbodes in het begin en vraagt hen naar hun verzetsdaden. Al snel begrijpen de Brusselse postmannen dat hun kameroverste alles aan de SS'ers doorvertelt. Dit stelt hen bloot aan bijkomende straffen en mishandelingen. Hermans slaat "zijn" gevangenen geregeld en jaagt hen onophoudelijk op tijdens het werken op de werf.

René Hermans wordt in november 1942 gedeporteerd nadat zijn handeltje in tabak en sigaretten ontdekt wordt. Ook in de concen-

tratiekampen van Mauthausen, Buchenwald en Dora schopt René Hermans het tot kameroverste of ploegbaas. Op het proces van de beulen van Breendonk krijgt hij de doodstraf, omdat zijn verklaringen tot de dood van vijf postbodes onder zijn hoede lijden. Op 12 april 1947 wordt hij eerst gedegradeerd en daarna gefusilleerd in de Delobbekazerne in Mechelen. ■

Lawrence Van Haecke

Ethische reflecties:

- Indien wij "zich verzetten" veroordelen als iets ongehoord, waarom kunnen we dan nu de Brusselse postbodes (verzetslui) als helden beschouwen?
- Vanaf welk ogenblik of gebeurtenis wordt verzet veroorloofd?
- Is verzet steeds een heldendaad?
- Heeft kameroverste Hermans (die collaboreerde met de bezetter) zijn verdiende loon gekregen?

Johan Puttemans

...één op de twee gevangenen van Breendonk de oorlog niet overleeft?

©Alle rechten voorbehouden

↑ 'Ik ben door die luitenant geslagen omdat hij vond dat ik niet voldoende ziek was [...]'
Getuigenis van René Bauduin. (Nefors, p.123)

In de loop van de Tweede Wereldoorlog belanden er ongeveer 3 600 gevangenen in het *Auffanglager* Breendonk. De SS ziet het fort echter niet als een definitieve opsluitingsplaats voor de vijanden van het Derde Rijk. Dit is een doorgangskamp. Dit verklaart de korte gemiddelde opsluitingsduur in het fort: drie maanden. De meeste gevangenen worden gedeporteerd naar een gevangenis, een concentratiekamp of een vernietigingscentrum.

De SS-leiding laat 489 van de 3 591 gekende gevangenen nog tijdens de oorlog vrij. Deze vrijlatingen zijn vaak het gevolg van het beleid van het militair bezettingsbestuur dat er eind 1941 voor ijvert om bepaalde 'lichte gevallen' in vrijheid te stellen, zoals personen wier enige vergrijp het overtreden van de avondklok of een andere Duitse verordening is. Veel vrijgelatenen zijn Joden, maar een aantal onder hen wordt later opnieuw opgepakt en belandt via de Dossinkazerne in Auschwitz. Een vijftal gevangenen slaagt er wel in om het fort te ontvluchten. 301 gevangenen van het *Auffanglager* overlijden tijdens hun gevangenschap in Breendonk.

23 gevangenen worden op de executieplaats opgehangen na een terdoodveroordeling door een Duitse militaire rechtbank. 184 gevangenen belanden als 'gijzelaars' voor het executiepeloton. Hun dood is een represaille voor dodelijke aanslagen van het verzet tegen Duitse militaire doelwitten. De overige 94 gevangenen overlijden door hun gevangenschap. Hun doodsoorzaak gaat van ziekte, ontbering en verhogering tot mishandeling en moord. Het eerste slachtoffer valt op 17 februari 1941: de 62-jarige Julius Nathan wordt het slachtoffer van het harde werktempo en de steeds strengere werkdiscipline. De overige gevangenen (bijna 2 800) worden gedeporteerd. Bijna 1 580 van hen vertrekken vanuit het station van Willebroek rechtstreeks naar een concentratiekamp. Een eerste deportatiekonvooi gaat op 22 september 1941 met 105 gevangenen richting Neuengamme. Slechts twintig van hen zullen het oorlogseinde halen. De eerste evacuatie van het fort op 6 mei 1944 leidt tot de meest omvangrijke deportatie. Een goederentrein vervoert dan 638 gevangenen naar Buchenwald. 361 van hen zullen de oorlog overleven.

We kennen met zekerheid het lot van 3 465 gevangenen uit het *Auffanglager* Breendonk aan het eind van de oorlog (april – mei 1945). 1 723 van hen zijn dan nog in leven... maar voor 1 742 gevangenen is het dan al te laat.

Voor velen ligt de basis van hun dood in hun verzwakking tijdens hun verblijf in Breendonk. De harde dwangarbeid en onmenselijke ontberingen doen de rest. Het commando Gusen bij het Oostenrijkse concentratiekamp Mauthausen houdt een triest record. Het kent het hoogste aantal overleden Breendonkgevangenen: 228 gedeporteerden komen er om het leven; één pleegt er zelfmoord.

Er bevinden zich ook 24 Breendonkgevangenen onder de 8 000 concentratiekampgevangenen die op 3 mei 1945 de dood vinden in de Lübecker Bocht na het bombardement van de RAF op drie Duitse stoomschepen met gevangenen aan boord (Cap Arcona, Thielbeck en Deutschland IV). Ook de ellenlange dodenmarsen eisen slachtoffers. ■

Lawrence Van Haecke

... er 23 verdachten verschijnen voor de krijgsraad wegens misdrijven gepleegd in het *SS-Auffanglager?*

Na de Tweede Wereldoorlog gebeurt de bestraffing van collaboratie in België door het militair gerecht. De "beulen van Breendonk" moeten in 1946 verschijnen voor de krijgsraad van Mechelen. Er zijn drie groepen verdachten.

Ten eerste staan veertien Vlaamse SS'ers terecht. Het lidmaatschap bij de SS levert hen een aanklacht op wegens militaire en politieke samenwerking met de vijand. De meeste SS'ers staan ook terecht voor vrijwillige slagen en verwondingen, en zes van hen voor moord of doodslag. Ten tweede had je drie burgerarbeiders die voor een royaal loon vrijwillig in het Fort van Breendonk kwamen werken. Daarom staan zij terecht voor politieke samenwerking met de vijand. Het trio wordt ook verdacht van het klikken van gevangenen aan de SS.

Tot slot zijn er zes voormalige kameroversten. De SS stelde in elke kamer van het Fort een gevangene aan als kameroverste. Hij was verantwoordelijk voor de orde in de kamer en de voedselbedeling. Hij kon proberen om zijn medegevangenen zoveel mogelijk te beschermen of hij koos de kant van de SS en werd zo een ware terreur in de kamer. Zes gevangenen krijgen door hun machtsmisbruik als kameroverste de aanklacht van politieke samenwerking met de vijand aangemeerd. Allen worden ze verdacht van vrijwillige slagen en verwondingen; een aantal onder

hen van moord en doodslag. Onder grote belangstelling start op 5 maart 1946 het "proces van Mechelen". Eerste substituut-krijgsauditeur Halleman van het Mechelse krijgsauditoraat vordert voor twintig verdachten de doodstraf. Twee SS'ers krijgen een lichte strafvordering en kameroverste Van Borm een vordering van vijf jaar gevangenis. Het vonnis valt op 7 mei 1946. Vijf verdachten worden onder meer ter dood veroordeeld voor moord en/of doodslag. De beruchte SS'er Fernand Wyss heeft 11 moorden en 5 keer doodslag op zijn geweten, en pleegt bovendien 167 keer vrijwillige slagen en verwondingen – waarvan 113 keer met blijvende letsels tot gevolg. Zijn al even beruchte kompaan Richard De Bodt moet maar weinig voor Wyss onderdoen: 6 moorden en 4 keer doodslag en 125 keer vrijwillige slagen en verwondingen. Een ander voorbeeld is kameroverste Walter Obler. Deze Joodse communist pleegt 10 moorden en 16 keer vrijwillige slagen en verwondingen tijdens zijn gevangenschap. Daarnaast velt de krijgsraad in Mechelen ook de doodstraf voor elf andere beklaagden. Vier anderen krijgen levenslange hechtenis, één 20 jaar buitengewone hechtenis en één 15 jaar gewone hechtenis. Kameroverste Henri Van Borm tenslotte wordt vrijgesproken. Het Krijgshof bevestigt op 17 oktober 1946 alle vonnissen waartegen in beroep werd gegaan. Nadat het Hof van Cassatie het cassatieberoep verwerpt,

verlaagt de koning na een gratieverzoek van twee terdoodveroordeelden hun straf tot levenslange hechtenis.

Op 12 april 1947 vindt de terechtstelling van alle behalve twee terdoodveroordeelden plaats. Deze uitzonderingen werden een jaar eerder "bij verstek" veroordeeld, d.w.z. in afwezigheid. In 1944 vond kameroverste Valère De Vos reeds de dood in het concentratiekamp van Buchenwald. Hij werd er door voormalige medegevangenen uit het Fort van Breendonk vermoord voor zijn beestachtig gedrag als kameroverste. Nadat zijn dood bewezen wordt, trekt het gerecht zijn terdoodveroordeling terug in. SS'er Richard De Bodt is de tweede uitzondering. Hij verliet België op tijd en verblijft in Duitsland onder de valse naam "Richard Verstraeten". Hij wil met zijn vrouw en zoon terugkeren naar België. Wanneer hij in Duitsland een reispas aanvraagt, ontdekken de Belgische autoriteiten wie hij werkelijk is. Uiteindelijk wordt De Bodt eind 1951 gerepatriëerd vanuit de Franse bezettingszone in Duitsland.

Hij kan geen beroep aantekenen tegen zijn terdoodveroordeling en dient daarom een genadeverzoek in. Een jaar eerder – na de terechtstelling van kampcommandant Philipp Schmitt – heeft de Belgische regering beslist om geen doodstraffen meer uit te voeren en in levenslange hechtenis om te zetten. Wanneer dit gebeurt voor Richard De Bodt in 1952, leidt dit tot enorm veel protest bij de bevolking. Gedane zaken nemen echter geen keer. Uiteindelijk overlijdt Richard De Bodt begin januari 1975 in de gevangenis van Sint-Gillis. ■

Lawrence Van Haecke

NAAM _____

KLAS _____

Ga naar de website www.auschwitz.be en klik op de link *Pedagogie*
Daar vind je de tekst weer *De beulen van Breendonk*

Opdracht: lees de verhalen van enkele beulen die in het *Auffanglager* Breendonk actief waren.
Aldus zal je beter begrijpen met welke ingesteldheid sommige bewakers daar te werk gingen en zal je eveneens beter de rondleiding vatten.

Als klasopdracht kunnen de SS'ers klassikaal gepresenteerd worden door de leerlingen aan hun medeleerlingen.

Je hebt de keuze uit de Belgische SS'ers:

- Fernand Wyss
- Richard De Bodt
- Eugène Raes
- Marcel De Saffel
- Robert Baele

Maar tevens kan gebruik gemaakt worden van enkele Duitse SS'ers:

- Philipp Schmitt
- Arthur Prauss
- Johann Kantschuster

Eventueel kan ook geput worden uit de getuigenissen van de overlevenden (zie www.getuigen.be)

Opmerkingen leerkracht

SPOREN VAN HERINNERING

is een driemaandelijkse
uitgave van
vzw Auschwitz in Gedachtenis

www.auschwitz.be

Een paar praktische tips

Nationaal Gedenkteken van het Fort van Breendonk Brandstraat 57 B-2830 WILLEBROEK

Openingsuren:

- Het Fort van Breendonk is zeven dagen op zeven open
- van 1 september t.e.m. 30 juni:
09u30 – 17u30
(laatste toegang: 16u30)
  - van 1 juli t.e.m. 31 augustus:
10u00 – 18u00
(laatste toegang: 17u00)

Het Fort van Breendonk is gesloten op:

- 1 januari, 24 en 25 december
- de dag van de jaarlijkse bedevaart (gewoonlijk een woensdag in de tweede helft van september)

Toegangsprijzen:

- € 11: individueel
- € 10: 6 tot 18 jaar, 65-plussers (op vertoon van identiteitskaart), studenten (op vertoon van studentenkaart) en groep vanaf 10 personen buiten schoolverband.
- € 4: leerlingen in schoolverband, begeleid door de leerkracht(e) [reservatie gids is verplicht]

Betalingsmogelijkheden:

Contant, Visa of Bancontact

Pedagogische ondersteuning:

- Audiogids: individuele bezoekers krijgen een audiogids mee.
- Gidsbeurt: gegidste bezoeken vereisen een reservatie. Een gids (één gids per groep van maximum dertig personen) dient minstens een week op voorhand geboekt worden via de reservatiedienst. Telefoon: +32 (0)3/860.75.24
- E-mail: booking@breendonk.be
- Internet: <http://www.breendonk.be/NL/index.asp?ID=Reservation>

Bereikbaarheid:

- met de wagen of bus: het Fort van Breendonk is bereikbaar via de autosnelwegen A12 of E17. Er is mogelijkheid tot parkeren voor het onthaal (privé-wagens en bussen). De parking is gratis. Het Gedenkteken beschikt over twee voorbehouden parkeerplaatsen voor mindervalide personen (gelieve u bij de balie te melden).
- met de trein: het station van Willebroek ligt op 20 minuten wandelafstand. Raadpleeg www.nmbs.be
- met de openbare bus: de dichtst bijgelegen bushalte is 'Willebroek-Fort Breendonk'. Raadpleeg www.delijn.be

Seminaries voor zelfgidsen:

Indien er voldoende aanmeldingen zijn, dan organiseert het Fort van Breendonk een seminariedag voor leerkrachten, zodat ze hun klas zelf kunnen gidsen. Contacteer voor meer informatie de reservatiedienst.

Tentoonstellingen:

Vanaf het najaar van 2017 beschikt het Nationaal Gedenkteken over een vernieuwde interactieve zaal "Ik ben geen nummer" met ge-update informatie over alle gevangenen van het *Auffanglager*. Daarnaast openen er twee ruimtes van de Jodenbarakken met gedetailleerde informatie over de Shoah en het lot van de Joodse gevangenen die in het fort opgesloten werden. Tot slot staat er vanaf dan een nieuw herdenkingsbord op de executieplaats, met daarnaast nog een fotogalerij van de in het fort overleden gevangenen.

De vzw *Auschwitz in Gedachtenis* biedt tevens reizende tentoonstellingen aan die door een school geleend kunnen worden. Voor meer informatie, contacteer: georges.boschloos@auschwitz.be

Een conferentie ter voorbereiding van een bezoek

↓ Conferenties bereiden hedendaagse leerlingen voor op een bezoek aan het voormalige *Auffanglager* Breendonk.

De gemotiveerde leerkracht(e) kan ter voorbereiding van een bezoek aan een (concentratie)kamp, zoals bij voorbeeld aan het voormalige *Auffanglager* Breendonk, de hulp inroepen van de vzw *Auschwitz in Gedachtenis*. Zij biedt kosteloos conferenties aan ter voorbereiding van dergelijk bezoek. Een medewerker komt, op maat van de leerlingen, een lezing geven die het bezoek een sterke achtergrond geeft.

De vzw *Auschwitz in Gedachtenis* biedt meerdere klasconferenties aan, maar twee komen in aanmerking voor een bezoek aan het Fort van Breendonk:

- 1) De Shoah in België
- 2) Concentratiekamp versus moordcentrum, een wereld van verschil.

← Voorbereide leerlingen kunnen makkelijker de onderliggende betekenis achter de in Breendonk begane gruweldaden vatten.

Practische informatie:

Contact
info@auschwitz.be
Prijs
Kosteloos (zowel de conferentie als de verplaatsingskosten)
Duur
2 lesuren (lieft blokuren)
Didactische tool
PowerPointpresentatie

Hoewel ontstaan aan het begin van de 20ste eeuw als onderdeel van de militaire verdedigingsgordel rond Antwerpen, is het fort van Breendonk vooral bekend geworden vanwege zijn gebruik door de Duitse bezetter als gevangenenkamp voor Joden en politieke gevangenen. Via tal van activiteiten helpt de vzw Vrienden van Fort Breendonk mee aan het in stand houden en promoten van deze belangrijke historische site in binnen- en buitenland en dit met bijzondere aandacht voor zijn actuele betekenis. Wenst u ons te steunen in het uitvoeren van deze belangrijke missie, word dan Vriend(in) en geniet van voordelen op de activiteiten van onze vereniging! Kijk voor meer info op onze website of neem contact op via vrienden.amis@breendonk.be

www.vriendenfortbreendonk.be

P. Buch, R. Linthout, F. Selleslagh, *Breendonk, het begin*, Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA), 1997.

James M. Deem, *De gevangenen van Breendonk. Persoonlijke getuigenissen uit een SS-kamp*, Horizon, 2015.

Patrick Nefors, *Breendonk 1940 – 1945 De geschiedenis*, De Standaard, 2004.

Frans Fischer, *De hel van Breendonk, herinneringen*, Labor, 1945.

Edgard Marbaix, *Breendonk de dood*, De Myttenaere, 1944.

Israel J. Rosengarten, *Overleven. Relas van een zestienjarige Joodse Antwerpenaar. Breendonk, Auschwitz III, Buchenwald*, C. De Vries-Brouwers, 1996.

Victor Trido, *Het kamp van den sluipenden dood*, Breendonk, Dupuis, 1944.

Jos Vander Velpen, *En wat deed mijn eigen volk? Breendonk, een kroniek*, EPO, 2003.

Mark Van den Wijngaert, Tine Jorissen, Dimitri Roden, *Auffanglager Breendonk 1940 - 1944: de gevangenen van Breendonk; gedenkboek*, National Gedenkteken van het Fort van Breendonk, 2012.

H. Verreydt, *Uit het dossier Breendonk*, NKB Vlaams Brabant, 1996.

www.breendonk.be

www.jamesdeem.com

www.getuigen.be

<https://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005423>

CONTACTGEGEVENS

vzw Auschwitz in Gedachtenis
Stichting Auschwitz
Wolstraat 17/Bus 50 - 1000 Brussel

Tel.: 02/5127998
Fax: 02/5125884

info@auschwitz.be
www.auschwitz.be

Met steun van:

Eindredactie: Henri Goldberg
Hoofdreductie: Frédéric Crahay, Johan Puttemans
Redactiesecretaris: Georges Boschloos
Redactiecomité: Dirk Lagast, Marjan Verplancke, Dimitri Roden, Yves Monin, Jean Cardoen
Graficus: Georges Boschloos
Drukker: EVM Print
Alle foto's: ©Vzw Auschwitz in Gedachtenis/Georges Boschloos (behalve waar anders vermeld)

Boekvoorstelling op
19 november 2017:

Tadeusz Pankiewicz Apotheker in het getto van Krakau

Rony R. Boonen

Tadeusz Pankiewicz (1908-1993) werd, als Poolse staatsburger en apotheker, vanaf de eerste dag van de oprichting van het getto de enige niet-Joodse inwoner ervan. Aanvankelijk slaagde hij erin om aan de aandacht van de nazi's te ontsnappen, maar later wilde de bezetter, hem met alle macht uit het getto verwijderen. Als eigenaar van de apotheek deed hij dan ook alles wat in zijn macht lag om de beslissingen van de Duitse overheid steeds opnieuw uit te stellen. Hij slaagde in zijn opzet en was dus al die tijd getuige van de meest gruwelijke misdaden tegen de weerloze Joodse bevolking. Samen met zijn medewerksters Irena, Helena en Aurelia stond hij dag én nacht ten dienste van de lijdende Joodse bevolking. In alle stilte schreef hij wat alles op wat er in het getto gebeurde: de razzia's of Aktionen, de vernederingen, de misdaden tegen de menselijkheid en de dagdagelijkse strijd om te overleven. Nauwkeurig noteerde hij de namen van de collaborateurs, de verraders en de opportunistische medewerkers van de nazi's, van de slachtoffers en van hun beulen. In 1947 schreef hij zijn herinneringen op. In het getto was de apotheek uitgegroeid tot een écht toevluchtsoord waar de bewoners dag en nacht hun verhaal kwijt konden. Vele slachtoffers hebben er dan ook bij hem op aangedrongen om hun kroniek op te schrijven, om te getuigen van wat er allemaal was gebeurd. Voor dit boek slaagde de auteur erin nog enkele laatste getuigen over Tadeusz te interviewen.

Info:

georges.boschloos@auschwitz.be

Symposium Getuigen in vertaling

Op dinsdag 28 november 2017 organiseren onderzoeksgroepen CLIV (Centrum voor Literatuur in Vertaling – UGent en VUB), CERES (Centre for Reception Studies – KU Leuven) en CMSI (Cultural Memory Studies Initiative – UGent) samen met de Stichting Auschwitz een symposium over 'Getuigenis in vertaling'. Het symposium zal plaatsvinden aan de vakgroep Vertalen, Tolken en Communicatie van de Universiteit Gent, en verloopt deels in het Nederlands en deels in het Frans.

Het opzet van deze dag is om het belang, de impact en de ethische dimensie van vertaling te onderzoeken voor literaire en niet-literaire getuigenissen uit de 20e en 21e eeuw. Er is aandacht voor narratieven van vlucht en verdrijving in de context van oorlog of etnische zuivering, slavernij, politieke gevangenschap onder dictaturen, en onderdrukking in postkoloniale contexten.

Info en (gratis) inschrijven:

Anneleen.Spiessens@UGent.be

Studiereis In het Spoor van de Shoah in Polen

Vzw Auschwitz in Gedachtenis pakt sinds 2014 uit met een unieke studiereis:

gedurende 8 dagen trekken wij van de voormalige getto's in Polen, langsheen de deportatieplekken, naar de uitroeiingscentra waar de Shoah zijn volledige betekenis krijgt. Deze studiereis die doorgaat van 6 tot 13 augustus 2018 is op een logische en chronologische wijze opgebouwd en wordt ondersteund door talrijke kaarten, archiefphoto's en getuigenissen. De groepen zijn beperkt tot 25 deelnemers. Inschrijven kan tot eind november.

Info:

georges.boschloos@auschwitz.be

Sinds 1 mei 2017 maakt het nationaal Gedenkteken van het Fort van Breendonk deel uit van het War Heritage Institute. Het War Heritage Institute (WHI) heeft als missie het valoriseren van het Belgische militaire erfgoed en de herinnering aan de gewapende conflicten op Belgisch grondgebied of die conflicten met inzet van Belgen in het buitenland. Deze missie houdt het beheer, het verwerven en de restauratie van collectiestukken, documenten en immateriële getuigenissen in voor de periode vanaf de middeleeuwen tot heden. Het WHI beheert en coördineert een netwerk van uitzonderlijke musea en militaire sites. Het WHI staat voor een multi-

disciplinaire interpretatie door deze sites te kaderen in hun militaire, politieke, technologische, economische, sociale en culturele context. Bij deze missie hoort eveneens het doorgeven van de herinnering aan deze gewapende conflicten via creatieve en stimulerende initiatieven gericht op verschillende doelgroepen. Tot slot voert het WHI op internationaal niveau wetenschappelijk onderzoek naar militaire geschiedenis en erfgoed.

Meer info op:
www.warheritage.be

Vormingsdag voor leerkrachten

Tijdens deze kosteloze studiedag wordt ingegaan op de techniciteit van de Shoah. In detail wordt het geheel van de gruwel daden ontleed zodat leerkrachten, ongeacht welk vak ze onderwijzen en gewapend met technische argumenten, lessen en soms moeilijke klasdiscussies kunnen trotseren aangaande de judeocide.

Meer info:
johan.puttemans@auschwitz.be

CONTACTGEGEVENS

vzw Auschwitz in Gedachtenis
Stichting Auschwitz
Wolstraat 17/Bus 50 - 1000 Brussel

Tel.: 02/5127998
Fax: 02/5125884

info@auschwitz.be
www.auschwitz.be

Met steun van:

Eindredactie: Henri Goldberg
Hoofredactie: Frédéric Crahay, Johan Puttemans
Redactiesecretaris: Georges Boschloos
Redactiecomité: Dirk Lagast, Marjan Verplancke, Dimitri Roden, Yves Monin, Jean Cardoos
Graficus: Georges Boschloos
Drukker: EVM Print

